

Милош СТАРОВЛАХ*

РЕФЛЕКСИЈЕ НАЦИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ НА УЦБЕНИКЕ

Још у вријеме када Црна Гора није имала својих свјетовних школа, приликом слања дјеце у школе ван граница, водило се рачуна о утицају који ће одређена средина имати на младе Црногорце, зато су их најрадије слали у Србију и Русију, јер „гдје би црногорска младеж могла лакше получити образованије ума и срца а да не изгуби нимало од своје дичне народности, ако не у Србији гдје се и све науке на нашем језику предају”.¹

Са појавом прве свјетовне школе појавила се и потреба за одговарајућим уцбеницима. У почетку и учитељи и уцбеници су прибављани са стране, односно најчешће их је учитељ доносио са собом. Међутим, ти уцбеници ни језиком ни садржајем нијесу одговарали црногорским ђацима. Зато Његош тражи од свог секретара Милаковића да пише уцбенике за црногорске ђаке. И Милаковић већ 1836. године пише *Срѣки буквар ради учења младежи црногорске црквеному и гражданскоме учењу*, који је штампан у Његошевој штампарији на Цетињу. За свој буквар Милаковић је највећим дијелом користио народно стваралаштво, зато је буквар „пун врлине и оптимизма а његови текстови сваки за себе носи здраву, ненаметљиву, непосредну морално-васпитну поруку”.²

Двије године касније (1838) на Цетињу је штампана и *Срѣска грамаџиџка састављена за црногорску младеж*. Након тога, опште прилике у земљи, а особито борба непрестана, нијесу оставиле простора за писање црногорских уцбеника; чак су 1852. године, у вријеме Омер-пашина напада на Црну Гору, у недостатку олова и слова Његошеве штампарије претопљена у пушчана зрна.

* Професор, публициста, Подгорица.

¹ П. П. Његош, Пауну Јовановићи, *Изабрана писма*, Београд 1984, стр. 122.

² Раде Делибашевић, *Развитак школске и педагошке мисли у Црној Гори, 1830-1918*, Бор 1980, стр. 194.

Штампање уџбеника у Црној Гори је настављено тек 30 година касније – 1868. године. Те године штампани су: *Прва знања за основне српске школе* и *Крајња историја српског народа за основне српске школе*. Но, и даље су већином употребљавани уџбеници из Србије и са подручја Аустро-Угарске, иако су и једни и други били неприлагођени црногорским условима. „Непотпуност овијех уџбеника – пише Андрија Јовићевић – за наше школе врло је јасна: Прво, они су написани били наречјем источним, (...) друго, у њима је стајало много и много разнијех имена и назива, који су били нејпојмиви не само ђаку, него чак и учитељу, (...) треће, према педагошко-дидактичком правилу у многијем од тијех уџбеника потанко се је описивала ближа околина (...) и четврто, ово немање својијех уџбеника, са економске стране наносило нам је штету”.³

Организованији рад на припремању уџбеника у Црној Гори почиње тек 90-тих година XIX вијека, прије свега, захваљујући Јовану Павловићу, министру просвјете и црквених дјела, иначе Војвођанину, који је врло аргументовано указивао на негативан утицај уџбеника са стране на црногорске прилике. Да би се ти утицаји избјегли, систем васпитања и образовања у Црној Гори требало је, управо, засновати на нераскидивој повезаности чојства и јунаштава, те да би се одстраниле посљедице лошег утицаја, односно да би се сачувале црногорске особености, Павловић захтијева да: „све што се к нама пренесе, пређе него што се на наше земљиште пресади, мора проћи кроз црногорско сито и решето, мора бити окушано на црногорском камену, мора се поцрногорштити”.⁴ При томе Павловић посебно инсистира на моралном васпитању, јер „без чојства ни у Црној Гори не ваља ни јунаштво”.⁵ Он, разумије се, није био против прихватања одређених тековина европске цивилизације, али „само уколико се слажу са нашим народним бићем”. Слично мишљење је изнио и књаз Никола обраћајући се првим школованим официрима у Црној Гори: „Ви сте на моје велико задовољство учили војничку науку у иностранству и ви сте сигурно проникли да свака земља има своје особине. Ја ви дакле наређујем да ову овдје сакупљену браћу нашу (...) подучавате у духу црногорском (...) оставите ми мог Црногорца у оном свом урођеном духу, који је нераздвојив од овог горског завичаја, јер би га све друго збунило и омело у оном позиву за који је Богом и Српством мој драги горштак намијењен”.⁶

³ Андрија Јовићевић, *Наши нови уџбеници*, Просвјета, Свеска VII из 1900., стр. 191.

⁴ Глас Црногорца 1883, бр.10.

⁵ Исто.

⁶ Никола I Петровић, *Говор I класи орџанизоване редовне војске*, Дјела, Подголица 1997, стр. 959.

Павловићево Црногорство није национална, него регионална одредница. Уосталом, он је у свему себе поистовјећивао са таквим Црногорством. Међутим, Ђуро Поповић, Цетињанин, иначе главни школски надзорник, упозорава учитеље: „Код многих учитеља примјетило се, да слабо узимају у обзир предавање (...) о српској народности и како треба разликовати вјеру од народности (...) У овоме се много гријеше, како у одговору тако и у питању, мијешајући ова два појма и употребљавајући их безразлично – с разним придјевима и наметима, или примањем туђе народности због вјере, избор које (вјере) дијело је слободне савјести и разума појединих људи. Све ово иде на уштрб српске народности, а на корист њених непријатеља. Зато свака српска породица и школа дужна је да његује своју народност наставом и васпитањем, и давати о њој омладини истините, здраве и одређене појмове. Ова дужност спада и свијем српским родољубима од све три вјероисповјести (православне, римокатоличке и мухамеданске), да сваком приликом исправљају ове погрешке у говору и писању, које рођену браћу раздвајају и отуђују”.⁷

Због наведених и низа других разлога, Јован Павловић 1890. године прозива просвјетне раднике да приступе писању уџбеника за основне и средње школе у Црној Гори. Ради темељитијег и боље организованог рада на стварању уџбеника за потребе црногорских школа Павловић је исте године написао *Правила за уређење Школске комисије*,⁸ а двије године касније (1892) формирана је Школска комисија од најистакнутијих просвјетних радника, које је тада имала Црна Гора.⁹

Задатак Комисије био је:

„а) да прима на оцјену дјела из школске и опште наставе књижевности, којој јој тога ради пошаље Министарство просвјете;

б) да подноси Министарству просвјете своје мишљење о дјелима која је примила на оцјену”.¹⁰

⁷ Окружница (Главног надзорништва основнијех школа), Господи учитељима и учитељицама, Црног. основнијех школа, Закон, наредбе, упутства и др. са наставним планом за основне школе у књажевини Црној Гори, Цетиње 1902, стр. 125-126 (у даљем тексту: Закон, наредбе...).

⁸ *Правила за уређење школске комисије у Црној Гори, Просвјета, свеска VII и VIII из 1890.*, стр. 149.

⁹ У Школској комисији су били: Ђуро Поповић, Живко Драговић, Мило Ковачевић, Филип Ковачевић, Јово Љепава, Роберт Талингер, Јован Николић, Фрањо Јерговић и Павле Поповић. (Биографије чланова Школске комисије дате су у књизи Мираша Медојевића, *Просвјетни савез Црне Горе*, Титоград 1988, стр. 195-198).

¹⁰ *Правила...*, члан 3.

У току свог десетогодишњег рада Школска комисија је издала преко 50 уџбеника и приручника. Иначе, ниједан уџбеник тада није могао бити у употреби без њеног одобрења.¹¹

Надлежности Школске комисије преузео је Просвјетни савјет,¹² који је основан 1905. године. Први и главни његов задатак био је: „Да се стара, да наше средње и основне школе буду снабђевене добријем уџбеницима, или бирајући из српско-хрватске школске књижевности најбоља и најудеснија за наше прилике, или старајући се, да се израђују на конкурс домаћи а нарочито они, који према захтјевима педагогике, морају имати мјесни карактер, или се искључиво тичу наше домовине”.¹³

Министарство просвјете и црквених послова донијело је 1907. године *Правила о штампању уџбеника за народне и средње школе*,¹⁴ у којима је детаљно (у 55 чланова) разрађен поступак прибављања и оцјењивања рукописа, као и обавеза Просвјетног савјета, да прије краја идуће поднесе предлог уџбеника за наредну школску годину, и то:

„а) који ће се од садашњих уџбеника непромијењени задржати у основним школама;

б) који ће се задржати с потребним измјенама и каквијем;

в) који ће се избацити из употребе и другијем новијем замјенити”.

Просвјетни савјет је такође био дужан „предложити лица којима би се могла повјерити прерада уџбеника, израдити стечај за нове, и уопште урадити све што је према овим Правилима потребно”.¹⁵

И законом о основним школама из 1907. године предвиђено је да Министарство просвјете прописује правила о писању уџбеника, по претходном саслушању Просвјетног савјета, и води бригу о њиховом припремању и штампању, као и о изради учила, штампању књига за школске библиотеке и поклоне ученицима. У школама се, иначе, „смију употребљавати само оне књиге и она учила која је прегледао Просвјетни савјет а одобрило Министарство просвјете”.¹⁶

¹¹ Душан Мартиновић и Марко Марковић, *Црногорски уџбеници*, 1836-1981, Титоград, 1982, стр. 14

¹² Чланови Просвјетног савјета били су: Луко Зорге, Живко Драговић, др Станко Матановић, Широ Томановић, Лазо Ђ. Поповић, Мило Ковачевић, Мирко Мијушковић, Илија Јовићевић, Јован Пламенац и Ђуро Шпадијер. (Биографије чланова Просвјетног савјета налазе се у наведеном раду Мираша Медојевића, стр. 199-204).

¹³ Закон о уређењу Просвјетног савјета, Глас Црногорца, бр. 30 од 30, јула 1905. године, члан 2.

¹⁴ Глас Црногорца, бр. 34 од јула 1907. године.

¹⁵ Исто, члан 30.

¹⁶ Закон о народним школама у Књажевини Црној Гори, Глас Црногорца, бр. 9 од 17. фебруара 1907. године, члан 27.

Нема, дакле, сумње да је црногорска држава, нарочито крајем XIX и почетком XX вијека, поклањала велику пажњу уџбеницима. Уџбеници су, разумије се, морали бити усклађени са програмским задацима школе. А према наставном плану из 1902. године главни задатак основне школе је „добро васпитање младежи (...) правилно, складно и постепено развијање тјелесних и душевних снага дјетета с особитим обзиром на образовање религиозног и моралног карактера његовог”.¹⁷ Од учитеља се тражило „да његови ученици буду пуни љубави к Богу и ближњима, послушни, љубитељи својих родитеља и своје породице, одани своме господару, роду и отечеству; да буду ратоборни и слободољубивог духа и у вријеме потребе храбри и издржљиви”.¹⁸ Затим се наглашава да није главни задатак школе учење него васпитање, односно „народна школа треба да буде више васпиталиште, него училиште”.¹⁹ Иначе, религиозно-морално васпитање дјеце најважнији је задатак народне школе. А наука о вјери је „не само прва и најважнија наука, него и средиште око кога се све остале науке морају груписати”.²⁰ Од школе је тражено да „постане расадник мудрости, морала и побожности”.²¹ Јер, за правилан развој једног народа није довољна само материјална основа „ако му обичај и право нијесу на моралној основици (...) а друштвени ред и поредак на одговарајућим етичким нормама”.²²

Сличне одредбе, као у раније поменутом наставном плану, налазе се и у Закону о народним школама у Књажевини Црној Гори из 1907. године – „Задатак је народнијем школама, да васпитавају дјецу у народном и религиозном духу и да их спремају за грађански живот, а нарочито да шире просвјету и српску писменост у народу”.²³ По овом Закону општа основна школа је испред вјерског васпитања, јер „дјеца наших држављана који стално живе у Црној Гори морају похађати државну или приватну српску

¹⁷ Наставни план за К. Ц. основне школе из 1902. године, Закон, наредбе..., стр. 270.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто, стр. 276.

²⁰ Да је религиозно васпитање било у првом плану види се из чињенице, иако је основно образовање било обавезно за сву дјецу од седме године, да мухамеданска дјеца која су навршила седам година, умјесто у основну, „морају се сва обавезно уписати у школу (мејтеб) да науче мухамедански наук за три године. И тек након завршене вјерске школе била су обавезна да се упишу у општу основну школу. (Закон, наредбе..., стр. 108).

²¹ Перо Калуђеровић, *Значај народне школе и народног учитеља и васпитаности њихових школа за вријеме уставног рада*, Просвјета, Свеска VII, Цетиње 1897, стр. 363

²² Саво Вулетић, *О важности васпитане школе и њених стручбеника*, „Просвјета”, Цетиње 1900, стр. 38.

²³ Глас Црногорца, бр. 9 од 17. фебруара 1907. године.

народну школу. Она не могу походити школе с туђим наставним језиком, док не сврше српску народну школу”.²⁴

* * *

Оновремени црногорски учбеници били су особито надахнути Српством, ослободилачком борбом, чојством и јунаштвом. У њима су врло присутни и култ династије Петровић Његош, особито књаза односно краља Николе, религијско васпитање и патријархални морал, као и покорност према власти, која често прелази у полтронство.

Појам Српства у црногорским учбеницима је врло јасно дефинисан и разграничан од појмова православље и Црногорство. У већини текстова који се налазе у учбеницима, особито оним које су писали Његош и краљ Никола, подстиче се ослободилачка борба и слави прегалаштво и јунаштво с позивом на „стару српску славу” и косовске јунаке. Управо, у овим текстовима, а то је и битна карактеристика учбеника, Српство, чојство и јунаштво чине нераскидиву тријаду.

Осврт на националну политику у свим учбеницима који су написани или примјењивани у основним школама у Црној Гори немогуће је дати у саопштењу овакве природе, па ћемо се ограничити само на пет учбеника за основну школу, које су написали познати црногорски просвјетни и национални радници, и то у вријеме када се у Црној Гори увелико водила брига о учбеницима, и када су, поред уобичајених рецензија, обавезно морали бити прегледани и препоручени од Школске комисије и Просвјетног савјета, а одобрени од Министарства просвјете и црквених дјела. А које је, вјероватно, прегледао и сам краљ Никола, јер, познато је колико је он посвећивао пажње просвјети и био у току са свим што се у њој дешавало.²⁵

*Земљопис за III разред основне школе*²⁶ почиње ријечима: „Сви људи који живе у нашој домовини, јесу Срби, већином православне вјере, а има их мало римокатоличке и мухамеданске”.²⁷ Након тога слиједи порука: „Сваки Србин треба да искрено и свесрдно љуби своју слободну домовину – Црну Гору и свог Књаза који се очински стара о њој и нама; па зато треба

²⁴ Исто, члан 13.

²⁵ Видјети: Милош Старовлах, *Просвјетна политика краља Николе*, ЦАНУ, Краљ Никола – личност, дјело и вријеме, Подгорица, 1998, стр. 223-253.

²⁶ Аутори су Ђуро Поповић и Јован Рогановић, Цетиње 1899. године. Иначе, Ђуро Поповић је један од најпознатијих просвјетних радника у Црној Гори са краја XIX и почетка XX вијека. Био је главни школски надзорник, предсједник Школске комисије, састављач више наставних планова и програма и писац више учбеника.

²⁷ *Земљопис...*, стр. 3.

да је сваки изучи и позна, и да је сваки од непријатеља чува, више него свој живот”.²⁸

Даља обрада врши се према нахијама. Тако, у Катунској нахији, при помени Језерског врха аутори кажу „да се на њему налази црквица у којој је гроб највећег српског пјесника владике Рада – Господара Црне Горе”. Међу знаменитим мјестима у овој нахији су и Његуши „одакле је поријеклом владајућа породица Петровић-Његош; осниватељ њен је владика Данило, по наредби којег је извршен догађај по цијелој држави 1702. године на Бадњи дан ноћу, и тијем очувана српска државна самосталност”.²⁹ За Трњине у Цуцама кажу да су у њима Срби „страшно побили Турке из два пута, 1706. и 1716. године”.

Међу знаменитим мјестима Црмничке нахије помиње се и брдашце Бецац, на коме је „1702. године, на Бадњи дан ноћу погинуло 70 Срба из Дупила”.³⁰

У Приморској нахији, при помену Улциња, пише: „У њему су столовали гдјекад најстарији српски владари жупани, а послѣје њих Немањићи и Балшићи”.

Међу знаменитим мјестима Приморске нахије су и „Мркојевићи, у којима су Срби мухамеданске вјере сачували од старог доба крст, кога заједно са православном и римокатоличком браћом Србима носе сваке године на Румију о Тројичину дану”. На крају текста о Приморској нахији аутори закључују: „Становници ове нахије по народности су Срби од три вјере: неки су православне, неки римокатоличке, а неки мухамеданске”.³¹

У суштини исто пише и за Зетску нахију: „У овој нахији становници су све Срби, понајвише православне вјере, а има их нешто римокатоличке и мухамеданске”.³²

У Брдској нахији је Острог „гдје се особито о Тројичину дану скупља много поклоника од све три вјероисповјести српске”.³³

У Никшићкој нахији, међу знаменитим мјестима, помиње се и Дуга – „Велики кланац у коме су се много пута тукли Срби са Турцима”.³⁴

Објашњавајући појам племена писци земљописа кажу: „Ова племенска подјела међу свију Словена још се задржала само код нас Срба у Црној Гори”.³⁵

²⁸ Исто, стр. 3-4.

²⁹ Исто, стр. 6.

³⁰ Исто, стр. 11.

³¹ Исто, стр. 13-15.

³² Исто, стр. 20.

³³ Исто, стр. 22.

³⁴ Исто, стр. 28.

³⁵ Исто, стр. 32.

На крају уџбеника стоји и сљедеће: „У Црној Гори живе само чисти и прави Срби који говоре српским језиком, а има их око 300.000 становника. Већином су православне вјере а има нешто мало римокатоличке и мухамеданске вјере, али треба знати да смо сви српског поријекла и српске народности”. (...) „Осим Црне Горе има још српских земаља, у којима живе наша браћа Срби. Неки су, као и ми слободни, а неки нијесу, него су под туђином”.³⁶

Након ове констатације слиједи патриотски надахнута порука: „Сваки Србин у Црној Гори дужан је познати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље, у којима живе наша ослобођена и неослобођена браћа Срби. Ниједан Србин и Српкиња, ма које вјере били, не смију пожалити ни живот ни имање за општу Српску слободу, добро и благостање. Треба да је брат мио, које вјере био, јер тешко брату без брата”.³⁷

Опште је познато да се уџбеници пишу на основу наставног плана и програма, којим се одређују садржај и основни циљеви одређене наставне дисциплине. Тако, према наставном плану за основне школе у Књажевини Црној Гори из 1902. године – „циљ је српске историје да упозна ученике с најглавнијим догађајима из српске прошлости, те тијем да се развија љубав према свом народу и својој отаџбини, и да снажи вољу за јуначка и племенита дјела”. (...) „Историја је слика, из које сазнајемо прошлост српскога народа, његов живот, обичаје и узроке напредовања и опадања”.³⁸ Иначе, у свим оновременим плановима за основну школу у Црној Гори, умјесто уобичајеног назива за овај предмет – историја, пише – српска историја. Тако да се и самим њеним називом потенцира да се ради о српском народу. Крајем XIX и почетком XX вијека у Црној Гори се све више наглашава црногорско Српство, као потпора за династичко ривалство са србијанским двором, али и као оправдање за даље територијално ширење Црне Горе. Чак се тражи и да се народна скупштина преименује у Српско-црногорску скупштину. У вези са том иницијативом књаз Никола је одговорио да нема ништа против, али за образложење, које су у прилог промјене имена поднијели посланици, књаз Никола каже: „(...) па то су непобитне истине, као истина универзално позната да су Црногорци Срби”.³⁹

Према наставном плану из 1902. године, у програму историје налази се и: „*Трећи разред* – Појам о српској народности. Срби вјере православне, римокатоличке и мухамеданске. Како треба разликовати вјеру од народности. Црна Гора као саставни дио српских земаља. – Владавина Балшића, –

³⁶ Исто, стр. 34-36.

³⁷ Исто.

³⁸ Закон, наредбе... стр. 222.

³⁹ Никола I Петровић, Приговор предсједнику Шаку Петровићу на приједлог да се народна скупштина назове „Српско црногорска”, *Дјела*, стр. 982-983.

Црнојевићи – Митрополити из разнијех племена, – Владаоци из дома Петровића” итд.

Четврти разред – Појам о Словенима и словенским народима. – Стара постојбина Срба, обичаји и домаћи живот. Долазак Срба. Нова постојбина и управа. Срби под својим жупанима. – Срби под својим краљвина. – Срби под владом Немањића” итд.

Након тога слиједе имена свих владара из династије Немањића. Затим слиједе текстови из српске историје „од краља Вукашина до Обреновићи до данашњег доба”.⁴⁰

Пошло се, дакле, по принципу од ближег ка даљем, да се прво упозна историја Црне Горе, а затим осталих српских области. Слично је било и у нашим доскорашњим наставним плановима и програмима.⁴¹

*Историја српског народа за трећи и четврти разред основнијех школа*⁴² почиње једноставним и јасним објашњењима појмова народ и народност, а затим у поглављу *Српски народ* пише: „Сва она племена, што српски говоре и сматрају српски језик за свој језик, сачињавају српски народ (...) Вас српски народ не исповиједа једну исту вјеру, него се дијели на три дијела. Један дио исповиједа православну вјеру и њој припада највише нашега народа; други дио исповиједа римокатоличку вјеру, а трећи дио мухамеданску.

Но, иако се ми Срби дијелимо по вјери (...) вјера нас не смије раздвајати”, јер:

„Не пита се ко се како крсти,
Већ чија му крвца грије прси.
Брат је мио које вјере био”.⁴³

⁴⁰ Закон, наредбе... стр. 292.

⁴¹ У трећем разреду проучавана је Црна Гора, а у четвртном СР Југославија. Међутим, сада су наши педагози и законодавци, да би били, по њиховом мишљењу, у „политичком тренду” избацили Југославију из четвртог разреда основне школе и прије коначне одлуке о будућем њеном статусу. Полтронство чиновничких структура и такозваних водећих наших педагога је толико изражено да су, бар када се ради о настави историје, направљене несхватљиве бесмислице. Нови наставни план и програм донесен је, готово, на илегалан начин, бар када се ради о учешћу историјске науке у његовом стварању, што је не ослобађа одговорности, с обзиром да се ни до данас није огласила овим поводом.

⁴² Аутори Мило Ковачевић и Лазар Перовић, Цетиње 1898. године. Мило Ковачевић је рођен на Цетињу. Истакнути је просвјетни радник, писац и рецензент више уџбеника, сарађивао је у више листова и часописа и био члан Просвјетног савјета.

⁴³ Мило Ковачевић и Лазар Перовић, *Историја српског народа...* стр. 6. и 7.

У групу словенских народа, према ауторима, спадају: Срби, Руси, Пољаци, Чеси. Словаци, Словенци, Бугари и Лужички Срби. Нема, дакле, Хрватска и Македонаца.

Сљедећа поглавља су насловљена: *Сѣара ѿсѣојбина и сеоба Срба, Сѣара вјера Срба, Живоѿ и обичаји сѣаријех Срба*.⁴⁴ А „главне области које су Срби заузели биле су ове: 1. Зета, која припада највишијем дијелом данашњој Црној Гори; 2. Хум (...) 3. Босна (...) 4. Далмација, 5. Рашка, 6. Маћедонија, 7. Браничево, 8. Мачва и 9. Сријем.”⁴⁵

За зетског краља Михајила кажу: „Михајило је био први, који себе назвао српским краљем”.⁴⁶ А краљ Никола, опет, вели: „на зетској њиви нишло је прво / српских владара владарско дрво”.⁴⁷

Иначе, историја Црне Горе и Србије у овом уџбенику дата је „равноправно”, односно посвећен је готово исти простор. Наиме, од 157 страница, колико садржи уџбеник, првих 37 су, на неки начин, заједничке, следећих 68 се односе на Србију, а наредних 52 на Црну Гору.⁴⁸

*Крајња историја за школе*⁴⁹ почиње: „Једна од области, коју Срби заузеше, када се у првој половини VII вијека прије Христа, доселише на Бал-

⁴⁴ Исто, стр. 11-15.

⁴⁵ Исто, стр. 16-17.

⁴⁶ Више пута сам разговарао са колегама из београдског Завода за издавање уџбеника о томе да у њиховим уџбеницима погрешно пише да је први српски краљ Стеван Првовјенчанин, те да умјесто тога треба да стоји да је то први краљ из династије Немањића, јер је Михајило вијек и по прије њега крунисан за краља. Били су сагласни са мном, али то ипак нијесу промијенили у својим уџбеницима.

⁴⁷ Никола I Петровић, *Балканска царица*, Дјела ... стр. 42.

⁴⁸ У првом дијелу су текстови о Чаславу, Војиславу, краљу Бодину, Стевану Немањи, Стевану Првовјенчаном краљу (насловe наводимо изворно), Светом Сави, Краљеви: Радосав, Владислав и Урош, Краљица Јелена, Краљ Драгутин, Краљ Милутин, Стеван Дечански, Стефан Душан силни, Стефан Урош пети нејаки, Марко Краљевић, кнез Лазар (који је пропраћен „Лазаревом клетом” и одломцима из народне пјесме „Кнежева вечера”), Деспот Стеван Високи, Деспот Ђурађ Бранковић Смедеревац, Босна и Херцеговина, Стара Србија, Исељавање Срба, Српски ускоци и хајдуци, Устанак Срба на Турке под Ђорђем Петровићем (Карађорђем), II српски устанак под Милошем Обреновићем 1815. године, Милан Обреновић II, Прва влада Михајила Обреновића III, Александар Карађорђевић, Књаз Милош и Михајило, Милан Обреновић.

Затим слиједе Балшићи, Ђурађ Балшић, Балша II, Ђурађ II Стратимировић – Балшић, Балша III, Деспот Стефан, Црнојевићи, Иван Црнојевић, Ђурађ Црнојевић, Митрополити из разних племена, Владика Данило, Митрополити Сава и Василије, Петар I (Свети), Петар II (владика Раде), Књаз Данило и Књаз Никола I.

⁴⁹ Штампана је на Цетињу 1910. године, а аутор је Живко Драговић, рођен у Велестову код Чева. Био је посланик Црногорске скупштине, члан Школске коми-

канско полуострво, била је Зета. (...) Горњој Зети, која се иначе звала Црна Гора, било је суђено да кроз дуги низ вијекова буде једина чуварка српске слободе и независности. (...) Зета је чинила најприје засебно жупанство, а доцније краљевину и борила се увијек за интересе читавог српског народа и његово државно јединство”.⁵⁰

Слично, о мјесту Зете у историју српског народа, каже и Краљ Никола у „Балканској царици”:

„Јер што је српство имало славно,
имало свето, имало главно,
није ли Зета то одњихала? (...)
јунаке, војводе, краљеве, бане,
цареве наше, наше жупане,
свеще, књажеве и државнике,
законодавце и свештенике –
све Српству Зета дала је мила.
Зета је легло српскијех сила!”⁵¹

Али Даница је и Црногорка:

„ (...) ја сам Зећанка
Црногорка и кћер сам јунака?”⁵²

За Драговићеву „Кратку историју”, као и за неке друге уџбенике, карактеристично је да су историјски текстови врло често праћени Његошевим стиховима и народним пјесмама. Аутор се, управо, трудио да одређени догађај освијестли са више страна, како би се оставио што снажнији утисак на ученике и тиме их припремио на „борбу непрестану”, у којој треба не само бранити слободу Црне Горе, већ и пружити несребичну помоћ осталим Србима, како у ослобођеним тако и у неослобођеним крајевима.

Након што је објаснио шта је све бјежећи од Турака Иван урадио на Цетињу, аутор констатује да је тиме Цетиње постало средиште државне и световне власти „а Црна Гора – вјечити чувар српске слободе и српске државне мисли”.

сије и вишегодишњи предсједник Просвјетног савјета. Поред писања и превођења уџбеника, радио је на изради планова и програма, уређивао „Глас Црногорца” и обављао низ других значајних послова у просвјети и култури Црне Горе.

⁵⁰ Жарко Драговић, *Крајња историја за школе*, Цетиње 1910., стр. 3-5.

⁵¹ Никола I Петровић, *Дјела*, Подгорица, 1997, стр. 42.

⁵² Исто, 107.

Слична мисао се налази и код Његоша у „Горском вијенцу”:

„Што утече испод сабље турске,
што на вјеру праву не похули,
што се не хће у ланце везати,
то се збјежа у ове планине”.⁵³

А Краљ Никола опет вели:

„Косово је твоје горе
населило јунацима”.⁵⁴

Говорећи о набавци штампарије Драговић каже: „После турске најезде опушћеле су многе цркве и манастири, није било више калуђера, да препишу књиге за црквену потребу.⁵⁵ Ради овог Ђурађ добави штампарију из Млетака”.⁵⁶

У земљи гдје се чојство и јунаштво дижу до олимпијских висина, и издаја мора бити жестоко осуђена. Зато Драговић, кад говори о издаји Станка Црнојевића, који се потурчио, умјесто сувопарних ријечи у којима указује на срамну страну издаје, призива у помоћ Његоша и народну пјесму:

„Станиша је образ оцрнио,
Похулио на вјеру Христову,
На јуначко племе Црнојево,
Обука се у вјеру крвничку
И братске је крви ожеднио”.⁵⁷

А Краљ Никола, преко балканске царице – Данице, савјетује Станку:

„Жив Црногорац и мртав буди,
живот је кратак смртни су људи”.

⁵³ *Горски вијенац*, 262-265.

⁵⁴ Никола I Петровић, *Пјесник и вила*, Дјела ... стр. 1085.

⁵⁵ Слично пише и Ђурађ у предговору „Октоиха” – „Пошто је у тројници Бог коме се клањамо био рад да се испуне цркве светим књигама, видјећи ја, у Христа Бога провјерени и богом чувани господин Ђурађ Црнојевић, да су цркве празне, без светих књига, јер су их, гријехова наших ради, пљачкала и растрзала душманска чеда, потрудих се уз помоћ светог духа и љубави к божанским црквама и написах ову душеспасену књигу Осмогласник, за испуњење химне тросунчаног у јединству божанства коме се клањамо”.

⁵⁶ Живко Драговић, *Крајшка историја*, стр. 16-21.

⁵⁷ Исто, стр. 23.

Након свих узалудних покушаја да поколеба Даничина патриотска осјећања, Станко резигнирано, дубоко у души, онако за себе закључује:

„Забадава све је иста,
црногорство пред њом блиста!
Крсти вука, вук у гору,
Црногорка Црну Гору”.⁵⁸

У народу у којем се сви људи од рођења до смрти припремају за „борбу непрестану”, гдје је слобода важнија од живота, и осуда издаје мора бити „из главе цијелог народа”. За то Драговић наводи и одломке из народне пјесме из које се види да издајника нико не цијени:

„Станко бјежи Скадру бијеломе,
у њ' не дају скадарска господа,
већ га гоне селу у Бушате”.⁵⁹

И при помену битке на Вртијерци 1692. године, аутор опет цитира Његоша, гдје он слави витезове вртијерске који „мријет неће док свијета траје” и њиховим примјером подстиче остале на међусобну слогу:

„Не кће Србин издати Србина
Да га свијет кори пријекором,
Траг да му се по прсту кажује,
Ка невјерној кући Бранковића”.

И овдје се, дакле, Косово користи као подстицај на јуначке подухвате, да би се избјегла срамота издаје, јер је образ важнији од живота.

Драговић, свакако, претјерује кад каже да је 1712. године у бици на Цареву Лазу учествовало 60.000 турских војника, те да их је погинуло око 20.000, али исправно закључује да је та битка јасан доказ „шта може да учини један слојан и прегалачки, па макар и мали народ”.

Да би оставио што потпунији и трајнији утисак о величини и значају битке на Цареву Лазу, аутор се послужио народном пјесмом „Царев Лаз”, коју у цјелини наводи, као и Његошевим стиховима из *Шћейана Малоџ*, који се односе на ову битку:

⁵⁸ Исто, страна 112.

⁵⁹ Драговић, *Крајка исџорија...*, стр. 27

„Што се оно чује хука?
 Што громови проламају? (...)
 Тиранства се вихорови
 О брежујку слободноме (...)
 Немилосно луди ломе”.⁶⁰

И велике побједи на Мартинићима и Крусима, пропраћене су народном пјесмом, која говори не само о току боја већ и о атмосфери која влада међу Црногорцима прије почетка боја, која је особито карактеристична само за Црногорце и Спартанце:

„Да је коме стати погледати
 Соколове младе Црногорце,
 Како чине фиску и весеље
 Играју се игре свакојаке
 Међу собом зборе и говоре
 Да ударе паши на таборе”.

Али нијесу само Црногорци весели пред тешки бој, него су ту и храбре Црногорке, вјерне пратиље црногорских ратника:

„Још да ти је видијети, побре!
 Како иду младе Црногорке,
 Веселећ се и пјесме појући”.⁶¹

Текст о Његошевој владавини завршава се констатацијом: „Петар II, прославио се је и као најбољи пјесник српски”, а за смрт књаза Данила се каже: „Прекиде му живот, који бијаше потпуно посветио добру своје домовине и интересима Српства”.⁶²

Са жаљењем се констатује да последије ослободилачких ратова (1876-1878) Црна Гора, након толико славних побједи није добила „ни издалека колико је заслужила била. Остала јој је рана на срцу због тога, што наша браћа у Босни и Херцеговини не добише, својом и црногорском крвљу заслужену слободу”.⁶³

Колико је књаз Никола свим својим бићем био посвећен Српству, Црној Гори и њеној слободи, аутор поткрепљује и оцјеном његовог литерарног стваралаштва, јер „главни циљ његовијех пјесничкијех производа јесте,

⁶⁰ Исто, стр. 46.

⁶¹ Исто, стр. 62-63.

⁶² Исто.

⁶³ Исто, стр. 95.

опет, истицање црногорских врлина и васпитање свога народа у јунаштву и љубави према отаџбини и према цјелокупном Српству”. Хвалећи Господара, Драговић наставља: „труд и рад књаза Николе, може послужити за углед сваком Црногорцу, и сваки се Црногорац може на томе поучити, да не само не учини ништа, што се не слаже са угледом и достојанством драге отаџбине, него и да чини све оно, што се клони њеној срећи и напретку, не штедећи за то ни живот, ни имање”.⁶⁴

*Чиџанка за чеџврџи разред основнијех школа*⁶⁵ има пет дјелова. У првом, који је посвећен духовној култури, у тексту о Светом Сави, наглашава се да „свака српска школа и сви Срби ђаци славе Светог Саву, првог српског просветитеља”.⁶⁶ Свети Сава је, иначе, послије Краља Николе и Његоша, најчешће помињан у црногорских уџбеницима историје и у читанкама.⁶⁷

Пјесма *Дижимо школе* је заиста лијепа химна школи и учењу, али и Српству. У тексту „Отаџбина” пише: „Људи без срца веле: Гдје ти је добро, ондје ти је отаџбина, али није тако. Пјесник нам један право каже овако: Гдје те је сунце зрацима својим први пут обасјало (...) ту је твоја љубав, ту је твоја отаџбина. Гдје ти прво људско око с осмјехом над колијевком лебдјело; гдје те је мила мајка први пут у наручју понијела, а отац ти првим мудрим ријечима срце напојио – ту је твоја љубав, ту је отаџбина твоја”.⁶⁸

Затим слиједи патриотски надахнуте пјесме, које подсјећају да је нашим прецима слобода била дража од живота, што је и обавеза долазећих генерација, *Паићу за народ свој и Гуслар на смрџи*. Од гуслара се тражи:

⁶⁴ Исто, стр. 98.

⁶⁵ Аутора Ђура Поповића, Цетиње, 1909.

⁶⁶ Ђуро Поповић, *Чиџанка...*, стр. 16.

⁶⁷ Култ Светог Саве на овим просторима био је толико снажан да су га, упркос спаљивању његових мошти, поштовали и муслимани. Прије стотину година, приликом прве Светосавске прославе у Пљеваљској гимназији „међу званичницима су били и представници турског становништва, све сами великодостојници. Хор је запјевао светосавску химну, не изостављајући забрањене стихове:

Да се српске све земље, скоро уједине,
Сунце правде, слободе, једном да нам сине.

Ове стихове су спонтано прихватили сви присутни и стојећи отпјевали химну до краја, а потом занијемили и напрегнути чекали да виде хоће ли Турци протестовати и напустити салу... Није било никаквог протеста”. (Милка Бајић – Подерегин, *Свиџање*, Београд, 1997, стр. 168. – Цитат позајмљен од Милића Петровића из књиге *Пљеваљска гимназија II*, Пљевља 2001, стр. 79)

⁶⁸ Ђуро Поповић, *Чиџанка...*, стр. 70.

„Живо пјевај српском роду,
 да се не успава,
 загрјевај га светом крви
 наших праједова.
 Што су пали – да на Србу
 не буде окова”.⁶⁹

Пјесма *Ој за ѓором* је нека врста химне слободи и завичају „гдје слобода шири крила” и „гдје оро гнијездо вије”.⁷⁰

У тексту *Књаз Никола I* пише и ово: „Ступивши на пријесто својијех славнијех предака, књаз Никола наставио је сва она славна, велика за цијело Српство, много значајна дјела.”⁷¹ Ту је и одломак из његове пјесме *Пјесник и вила*, која је, иначе, често присутна у читанкама, разумије се, у одломцима. Иначе у пјесми *Пјесник и вила*, у дијалогу између виле и пјесника, дата је готово читава историја Црне Горе и Србије, са поентом на ослободилачкој борби, за коју је и сам пјесник, односно краљ Никола спреман да да и живот свој:

„Срећни ћемо и блажени
 Сви животе наше дати!
 Само Српство да нам сине (...)
 Аох, Српство, жељо моја,
 Слатко ли бих душу дао
 Тебе ради усред боја”.

Пјесма *Јека од ѓусала* опомиње на потребу за слогом међу Србима и Јужним Словенима, и препоручује умјесто ослонца на туђина, треба да се једни на друге ослоне, јер „помоћ туђа наплата је скупа”. А пјесма *Српче мало*, подсећа на славну прошлост и истовремено подстиче на ослободилачку борбу и част домовине:

„Дједови су моји
 крв за Српство лили –
 то је иста крвца
 и у мојој жили”.⁷²

⁶⁹ Исто, стр. 99.

⁷⁰ Исто, стр. 136.

⁷¹ Исто.

⁷² Исто, стр. 164.

Тексту *Три српска владара*, у коме се помињу Стеван Немања, цар Душан и кнез Лазар, придодато је и „Коло” из *Горског вијенца*, које почиње: „Бог се драги на Србе разљути”, а завршава се одом Милошу Обилићу и његовом јунаштву које: „надмашује бесмртне подвиге,/Дивне Спарте и великог Рима”. Његош је, иначе, међу Црногорцима васкрснуо Обилића, као и цио косовски мит, што су, при одабиру текстова, поштовали састављачи ове као и других читанки.

У пјесми *Ослобођење Никшића* наглашава се велики допринос „српске круне” – Црне Горе у ослобођењу Српства, која је одгајила нове Обилиће и који су ту да са „царем јунака” ослободе Никшић, одакле ће наставити даљу ослободилачку борбу:

„Јер с тебе ће Књаз Никола
ка Призрену и Мостару!
Избавиће народ српски
обновиће славу стару”.⁷³

Текст *Црногорац и Црногорка* почиње овако: „Он се зове по мјесту Црногорац, што се родио и живи у Црној Гори, али је народности српске. Свака знатнија успомена српска позната је Црногорцу, и радо о њој говори и прича. Он зна за славу и за царство српско; за Немањиће и за Косово, као и сви Срби”.⁷⁴

Дакле, Српство и Црногорство у црногорским уџбеницима једно друго не искључује, већ, како рече академик Стругар, „Црногорац оба имена челом носи, љуби душом, образом заступа нераздвојиво: завичајно црногорско име као неоставив знамен једног борачког достигнућа, крсни надимак ослободилачких кретаних предака, и опште српско име као одређење рода и ријеч прозива у човјечанству”.⁷⁵

Пјесма *Црној Гори* почиње познатим стиховима Бранка Радичевића: „Црна Горо, поносито ст’јење/круне српске ти драго камење”. И наставља „Јера овдје послје Косова/сунце српско грануло изнова.”⁷⁶

Ту су и текстови *Јадранско море*, *Фрушка гора*, *Краљ Драгумин* и *Свети Сава*. Уз текст о Светом Сави додата је и пјесма *Немањић Свети Сава*.⁷⁷

У пјесми *Груда земље* говори се о невољама које Турци имају са Црном Гором, нарочито послје пораза на Вучијем долу:

⁷³ Исто, стр. 179-181.

⁷⁴ Исто, стр. 188.

⁷⁵ Владо Стругар, *Црногорски сабор српске слоге*, Београд, 1994.

⁷⁶ Ђуро Поповић, *Чишанка...*, стр. 194.

⁷⁷ Исто, стр. 214.

„Да си откуд, царе, био
на крвавом Вучијем долу,
ти се не би оставио
ни у тврдом свом Стамболу”.

У *Химни* и у *Нашљедниковом колу* истичу се големе заслуге Господара – „Дико наша св'јету на видику/ Свуђе био Српству на бранику/ Књаже Николај”, док је пјесма *Знајте л' браћо* посвећена боју на Косову.

У пјесми *Ја сам Србин* пјева се о српском јунаштву и патриотизму. Уз текст *Велики војвода Мирко Пејровић Њеџош* је и пјема *Село моје* која почиње: „За гором је село,/ ту се српски дише/ српски збори, српски пише”.⁷⁸

Уз текст *Војвода Стиван Синђелић* је и *Пјесма Србину* која је поклич на борбу без узмака. Ту су и народне пјесме *Старина Новак и дели Радивоје*, *Полазак Рада Облачића на Косово* и *Марко Краљевић њознаје очину сабљу*.⁷⁹

Чишанка за четврти разред основнијех школа, Цетиње 1913. године⁸⁰ састоји се из пет дијелова. Први дио – Вјера и обичаји, други дио – Породица и друштво; трећи дио – Природа и околина; четврти дио – Здравље и пети дио – Отаџбина и српска прошлост.

Пети дио почиње химном – „Убавој нам Црној Гори”. Затим слиједи пјесма „Отаџбина” и текст „Гдје ти је отаџбина?”. Сва три поменута текста су врло прожета патриотизмом. У тексту „Владика Данило”, за вријеме прије почетка његове владавине, каже се: „Мутни таласи азијатског мора – Турци бијаху поплавили цио српски народ. Ништа своје већ немаше Србин. Ни кућу, ни земљу, ни дјецу, ни жену, ништа Србин не могаше назвати својијем”. А завршава се: „Тај знаменити човјек основа нову династију Петровић – Његош; удари камен темељац црногорској држави и остави бесмртно име у историји Црне Горе и Српства”.⁸¹

Петровићи су, нема сумње, и у уџбеницима, врло промишљено његовали култ своје династије, као што су то, иначе, и у другдје радили. За вријеме прије доласка митрополита Данила, готово исто што и цитирани текст, каже и Његош:

„Бјеше облак сунце ухватио,
Бјеше гору тама притиснула,
Пред олтаром плакаше канђело

⁷⁸ Ђуро Поповић, *Чишанка за III разред...*, стр. 132.

⁷⁹ Исто, стр. 146-150.

⁸⁰ Аутори су Перо Вукчевић, др Никола Шкерковић и Никола Минић. Сва тројица су познати просвјетни и национални радници. Штампана на Цетињу 1913. године.

⁸¹ *Чишанка за IV разред...*, стр. 152.

На гусле се струне покидале,
Сакриле се виле у пештере,
Бојаху се сунца и мјесеца;
Бјеху мушка прса охладњела,
И у њима умрла свобода”.⁸²

Из истих разлога, владика Данило не обнавља Црнојевића манастир, већ од његових, као и од остатака Иванова двора, подиже нови, а краљ Никола подиже Дворску цркву на зидинама Манастира Црнојевића. Изузев Његоша, који то више чини да би осудио Станкову издају, него нагласио Иванову славу, други готово и не помињу Црнојевиће. У Читанци, као и у историји, уз текст о Цареву Лазу су и Његошеви стихови из *Шћепана Малоџ*:

„Ту лазином непрегледном на све стране Турчин паде,
Ка' Дубрава пред сјекиром, кад се настре и повали,
Лаз царев је том' споменик, тако назват' да се знаде;
Том побједом над Турцима, да се Србин вјечно хвали”.

Поводом одлуке Бечког конгреса 1814. године, да се Бока преда Аустрији, аутори са жаљењем наводе: „Узалуд се бјеше пролило толико племени-те крви; узалуд бјеху сви напори и муке. Кукавни српски народ бјеше добио још једног непријатеља, ништа бољег од Турака у лицу Аустрије”. Међутим, ни аутори *Читанке* не могу да се помире са таквом одлуком, те да би нагласили да то није крај народним надањима за ослобођење одмах иза тога дају пјесму „Крст”, која наговјештава нове борбе за слободу:

„Па се куну светим крстом,
Што са гроба пр'јети.
Па се куну да ће листом
За слободу мр'јети”.⁸³

Текст „Карађорђе” је пропраћен познатим Његошевим стиховима:

„Диже народ, крсти земљу и варварске ланце сруши,
Из мртвијех Срба дозвоа, духу живот српској души”.

У тексту „Народ”, између осталог, каже се: „Народ се познаје по језику. Колико год хиљада породица заједнички говоре један језик, и разумију се,

⁸² *Горски вијенац*, 2623-2629.

⁸³ Вукчевић и др., *Читанка за IV разред...*, стр. 160.

они чине народ (...) Људи, дакле, који говоре један језик, који вјерују у један понос народни, и свуда се један другог сјећају, који имају једна исте обичаје, зову се народ (...) Свуда се слави крсно име, свуда се ложи бадњак, свуда јече гусле јаворове, и пјева се о Душану, Лазару и Марку”.⁸⁴

У тексту „Владика Раде – Петар II Петровић Његош,, наглашава се да је много значајнији као пјесник, а „све његове пјесме прожете су мислима великог родољуба и Србина (...) Његов гроб налази се на врху поносног Ловћена, који је свет и драг сваком Србину”. Уз овај текст је и „Коло”, посвећено српским витезовима са Вртијерке:

„Витезови Срби вртијељски,
луча ће се вазда призирати
на гробницу вашу освештану”.

Ту је „Груда земље” црногорске, од које се заљуљало сиње море и затрела сва Европа „и Азија, чак до Меке”. Текст „Књаз Данило” је већим дијелом посвећен Граховској бици, у којој се „уочи Спасова дана 1858. године сукобише Срби са силном турском војском на Граховцу”. А за Данилову смрт се каже: „Цијело га је Српство ожалило, а особито народ црногорски”. Дакле, и овдје сасвим се јасно констататује да је црногорски народ дио Српства.

У пјесми „Пашћу за народ свој” наглашава се спремност да ништа не треба жалити па ни живот када је у питању борба за слободу, јер га ни преци нијесу жалили – „Шест сам их милих има”, и сви су пали за слободу, па зашто то да не учини и седми. И овдје као и у осталим читанкама, обавезно се налази и текст „Краљ Никола I” гдје се посебно наглашава његова улога у ослободилачком рату 1876-1878. године – „Његово лично јунаштво, способност једног великог војсковође, љубав к’ српском народу и слободи, са црногорским јуначима чињаше чуда (...) Јуначан војсковођа, мудар државник, даровит пјесник, побожан и велики човјек, све те особине су преплетене и одњихане у души тога необичног човјека. Он уздиже Црну Гору, донде, докле се никада углед једне тако мале државице није уздигао”.⁸⁵

Још као осамнаестогодишњак, књаз Никола је дао аманет славним прецима (Карађорђу, Данилу...) да ће наставити борбу до коначног ослобођења.⁸⁶ И кад пјева о Светом Сави, опет је домовина и њена слобода у првом плану, а да би народ био слободан, треба му дати све па чак и живот, јер да би домовина била љепша

⁸⁴ Читанка за IV разред..., стр. 167-169.

⁸⁵ Исто, стр. 188-192.

⁸⁶ „И кажи им звоно, хој/да је већа турска сила срушиће је народ мој” (Звона Цетињског манастира), Дјела, стр. 279.

„Слобода је ресит мора;
Слободи је колијевка
Немањина Црна Гора”.

Краљу Николи је, очито, тијесна Црна Гора. Његове амбиције су много веће, зато се он, готово, и не осврће на Балшиће и Црнојевиће, већ жели да поврати „стару српску славу” из времена Немањића. Док је Његош више опсједнут Косовом и његовим јунацима, краљ Никола знатно чешће помиње Немањиће, као неку врсту историјског права за своје ослободилачке подухвате. Он не може да се помири што се велико Душаново царство svelo на двије оазе (Црну Гору и Србију), па се и пером и мачем бори да га обнови. У ту сврху је ангажовао не само све своје способности државника, војсковође и пјесника, већ и васцио црногорски народ, стално га подстичући на витешка дјела и „борбу непрестану”, до коначног ослобођења свих српских земаља. Зато у пјесми „Пјесник и вила”, на вилин пријекор да она неће имати мира док се не дигне дим боја од мора до Дунава, одговара да је спреман на такав подухват, све док коња не напоји на Дунаву и на плавом мору,⁸⁷ а одмори га у Скадру, па да из Никшића крене „ка Призрену и Мостару/избавиће народ српски/обновиће славу стару”. То су путеви краља Николе, а не они којима се данас возе бициклисти.⁸⁸

Ради ослобођења и уједињења Срба, бар тако у пјесми рече, краљ Никола је био спреман да се и пријестола одрекне:

„Пред шатор ћу стражит’ Краљу
– Стриц мој Данил’ зар не рече?
Споји ли се икад Српство
И јединство своје стече”.⁸⁹

У говору командирима и официрима регуларне војске, у фебруару 1871. године, краљ Никола наговјештава своју даљу политику, тако што ће помоћу њих „сатрти (...) душманина крста и лијепе наше слободе”, па наставља: „учинићемо то, над у Бога; учинићемо тим лакше кад додамо љубав коју имамо к’ отечеству и јунаштво које је у нашој природи”.

У „*Раџу за ослобођење*” 1975-1978. године изражава се незадовољство резултатима Берлинског конгреса 1878. године – „Јуначко држање и стал-

⁸⁷ „Без Боке је Српство било,/ко’ невјеста без ћердана. Исто, 1064.

⁸⁸ Стигао је краљ Никола у својим ослободилачким подухватима и „на море плаво” и Скадар, Пећ, Дечане, Ђаковицу и Косовску Митровицу, па чак и на Брегалницу. Скадар му, за зеленим столом, отеше светске силе, а Метохију дароваше Косову неки нови „наши господари”.

⁸⁹ Никола I Петровић, *Дјела...*, стр. 1044.

на борба црногорскијех племена уливала је наду српском народу, да је одбрана и ослобођење од Турака могуће”. И поред резултата које је рат донио „судбина српског народа не бијеше још ријешена. Али остаде тврда нада у своју снагу и правду, која ће послије свију патња донијети потпуно ослобођење и уједињење српског народа”.⁹⁰

Каква би то била читанка у којој не би нашла мјесто, свакако, најпознатија пјесма краља Николе „Онамо, онамо”, у којој је на веома успио поетски начин наговјестио програм и душу своје политике. Цар Душан, његов престони град Призрен и Косово, одавно су дубоко урезани у свијест династије Петровић – Његош, као и васколиког црногорског народа. А Његош је за њих, особито за Косово и његове јунаке, везао и коријене црногорског народа („што се не к’ће у ланце везати”); тако да се краљ Никола, још као дјечак, надахњивао „старом српском славом”, па је и прије преузимања власти дао аманет Карађорђу, Данилу и другим јунацима да ће наставити ослободилачку борбу, те да ће „оружан поћ (...) на српска поља на поља бојна”, да би сабљом расјекао ланце раји, а душману поручио „с огњишта мога бјежи ми куго”. И тек кад дође у Дечане, Призрен и на Милошев гроб – каже цар јунака – „Онамо покој добићу души/кад Србин више не буде роб”.⁹¹

Читанка се симболично завршава Шантићевом пјесмом „Остајте овдје”.

* * *

Зашто су Петровићи толико србовали?

1. Када Црногорци не би били Срби, а јесу, онда Петровићи не би били ослободиоци, већ, сразмјерно територији са које су стартовали, највећи освајачи туђих територија у којима су живјели Срби – Брђани, Херцеговци, Приморци и други. Јер ово становништво је свој опстанак у Турској Царевини „бранило српском припадношћу (...) *Турском* је на свим пољима рада и борбе за одржавање и афирмацију супротстављано *српско*, као израз схватања слободе и права”.⁹² Српство је представљало главни кохезиони елеменат државе, коју су, ослобађајући сусједне области, стално и упорно ширили Петровићи.

2. Укупно литерарно и научно стваралаштво, на које су се писци уџбеника могли ослонити, било је Српством надахнуто. Ту прије свега мислимо на оно што су говорили и писали Св. Петар, Његош и краљ Никола. Не само због тога што су се они сасвим јасно одредили ко су и који су циљеви њихове националне политике, већ и због тога што су се аутори, и те како,

⁹⁰ Исто, стр. 199-201.

⁹¹ Никола I Петровић, *Онамо, онамо, Дјела...*, стр. 294-295.

⁹² Ђоко Пејовић, *Полишка Црне Горе у Зајарју и Горњем Полимљу, 1878-1912*, Титоград 1973, стр. 6.

трудиле да буду, што би данас рекли, на линији њихове политике. Исто-вјетним садржајима су прожете и народне пјесме, особито оне које је Његош сабрао у *Српском огледалу*, али и многе друге, у којима је Српство подигнуто на највећи пиједестал. Ту је и литерарно стваралаштво Марка Миљанова и Стефана Митрова Љубише, који су били Срби, као, уосталом, и сви познатији каснији наши писци, међу којима је и Милован Ђилас.⁹³ Од писаца изван данашње Црне Горе у оновременим црногорским уџбеницима, најприсутнији је Змај са својом родољубивом поезијом и пјесмама намијењеним дјечи.

Нацију не афирмише само једно покољење, већ су ту и преци, њихови гробови и завјети. Стубови нације су њени корефији, јер „најсавршенији и највиши израз нација достиже у генију”.⁹⁴ По њима се народ у свијету препознаје. Зато би црногорска нација без њених српских претходника била без темеља. Уосталом, шта бисмо ми без Петровића, а особито без Његоша, данас значили, без обзира на то како се декларишемо? Или, шта би била Хелада без Хомера? Ни велики руски народ без Пушкина, Толстоја, Достојевског и Јесењина, не би био велик.

Уочи битке на Мартинићима Свети Петар соколи Црногорце да покажу да у њима „српско срце куца” и „српска крвца ври”, док је Његош својим укупним стваралаштвом, а особито *Горским вијенцем*, васкрсао у Црној Гори „стару српску славу”, Косово и његове јунаке, а нарочито Милоша Обилића. Своју припадност Српству потврђује и писмима. Тако у писму Симу Милутиновићу каже: „Фала ти за свакидашњу твоју наклоност к овом тврдом и крвавом крају, но српском од искона”.⁹⁵ И у писму Илији Гарашанину, након што је захвалио њему и његовим савјетницима „што се, ако и каткад, сјете овог српског крвавог крша”, одушевљен Гарашаниновим пројектом каже: „Нема једног Србина који више за Српство ползује и мисли од Вас (...) Нема ниједног Србина који Вас више од мене љуби и почитује”.⁹⁶ Или једном другом приликом, Његош вели: „Црна Гора је урна у којој је силно име Душаново прибјегло, у којој се свештено храни витешко име Обилића”.⁹⁷ У другом писму Гарашанину опет каже: „Највиши је аманет и

⁹³ Помињемо посебно Ђиласа, јер га многи оптужују да је измислио црногорску нацију, међутим, ко прочита његов роман *Црна Гора* биће више него изненађен колико се тамо србује.

⁹⁴ Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Београд 1990, стр. 82.

⁹⁵ П. П. Његош, Писмо Симу Милутиновићу, *Изабрана њисма*, Београд 1984, стр. 114.

⁹⁶ П. П. Његош, Илији Гарашанину, н. р., стр. 189-190.

⁹⁷ П. П. Његош, Глигорију Николајевићу, н. р., стр. 195.

светиња наша послѣ имена Душанова име Карађорђејево. Ко је овоме имену противник тај није Србин, него губави изрод Српски”⁹⁸

И краљ Никола је врло често пјевао о Српству и Немањинима, особито о Немањи и Светом Сави. А отац му је оставио аманет:

„Заклео ме да послужим
из свег срца Српство мило”

Исто тако, у својим писмима, као и у укупном свом литерарном стваралаштву, често је с поносом истицао своју припадност српству.

А у пјесми *Пјесник и вила*, у којој на интересантан начин, путем дијалога расправља са вилом о прошлости српског народа и потреби његовог ослобођења и уједињења, каже:

„Еј пјесниче, нећу даље,
набрајати српске мане;
ти си Србин па их знадеш –
то су срца твога ране”⁹⁹

3. Готово и да нема познатијег братства у Црној Гори а да се не хвали, или бар да се до јуче није хвалило, својим поријеклом са Косова од неког од познатијих јунака или потомака владарске куће Немањинића. А велики руски научник Ровински, који је 27 година, на лицу мјеста, проучавао Црну Гору и толико је волио да је, кажу, умро на вијест да је 1916. године окупирана, каже за Црногорце: „То су Срби јужног говора чији је образац херцеговачко наречје. Не само језиком, већ и својим поријеклом велики дио становништва данашње Црне Горе су Херцеговци. Такозвана Катунска нахија, која чини језгро Црне Горе, сва је насељена Херцеговцима, док последњи припојени крајеви – Грахово, Бањани, Рудине, Никшић, дио Гацка, Пива и Дробњак – донедавно су били дио Херцеговине (...) Нема, уосталом, ниједног народа на свијету који није у себе примио неке инородне примјесе, а главно питање се своди на то која је народност надјачала. Ми видимо овдје потпуну побједу српске народности”¹⁰⁰

У уџбеницима историје, као илустрација и нека врста верификације одређених догађаја, често се цитирају Његош и народне пјесме; док је краљ Никола далеко више присутан у читанкама, како својим стваралаштвом тако и текстовима других у којима се он глорификује до неслућених размје-

⁹⁸ П. П. Његош, Илији Гарашанину, н. р., стр. 196.

⁹⁹ Никола I Петровић, *Дјела*, Подгорица 1997, стр. 1040.

¹⁰⁰ А. П. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, Цетиње 1994, том II, стр. 23-27.

ра, не само као мудар државник, даровит војсковођа и „цар јунака”, већ и као велики српски пјесник. А писци уџбеника су се, и тада, трудили да се њихово тумачење одређених историјских догађаја што више подудара са оним што је било којом приликом о томе рекао или писао књаз, односно краљ Никола. И они се, као и састављачи читанки, утркују ко ће боље истаћи његове, без сумње, големе заслуге за Црну Гору и цио српски народ.

Династија Петровић-Његош је била поносна на прошлост српског народа и максимално се залагала, не штедећи ни себе ни Црногорце, за његово ослобођење испод турске власти и међусобну слогу, као и за повратак „старе српске славе”.

Уџбеници су писани са пуно љубави према свом народу, и њихови аутори су се трудили да љубав према прошлости пренесу и на ученике, јер – како рече Берђајев – „Несрећна је судбина народа који не воли своју историју, који хоће поново да је започиње од нуле”,¹⁰¹ а ми смо је, у размаку мањем од стотину година, на неки начин, већ четири пута почињали изнова: 1918, 1945, 1989. и 2001. Изгледа да смо сасвим мало научили од наше славне династије Петровић-Његош.

Miloš STAROVLAH

REFLECTIONS OF THE NATIONAL POLICY OF PETROVIĆ-NJEGOŠ DYNASTY ON TEXTBOOKS

Summary

Writers of the textbooks were trying as much as possible to support Dynasty's opinions and attitudes about certain events from past as well as from their present time. School commission, i.e. School Council – Ministry of School and church businesses also revised their manuscripts, besides usual censorship.

To verify certain events writers often quoted Njegos, king Nikola and epic songs. In these textbooks there were many texts that encouraged humanity and bravery in order to protect and liberate Serbian non-liberated parts. In textbooks of geography, history and reader, it was clearly pointed out that Serbian nationality was national guideline for Montenegrin people, because “in Montenegro live pure and true Serbs only, that speak Serbian language (...) The most of them are Orthodox, and few of them are Catholics and Muslims, but we ought to know that we all are of Serbian origin and Serbian nationality”.

In history textbooks they often wrote about Montenegro's constant fight for freedom, and that Montenegro always fought for “Serbian people interests and for their state uni-

¹⁰¹ Николај Берђајев, н. р., стр. 101.

ty". To inspire people for sacrifice and knightly acts in "continuous fight"; Kosovo, heroes of Kosovo and "old Serbian glory" were mentioned very often.

Njegos resurrected Kosovo myth in Montenegro. King Nikola often refers to Nemanjici ("Njemanja's Montenegro is cradle of freedom"), in order to point out historical right of Montenegro on renewal of Dusan's empire. There is no difference between literal creations and practical acts of St. Petar, Njegos and king Nikola on one side and textbooks of that time on the other side. Every side emphasis indivisible trinity: humanity, bravery and all the Serb nation.